

Toda kaj pomagajo vse tožbe v poplavi zla, treba bo vendar nekaj ukreniti. Predvsem stremeti za tem, da dobi arhitektura kot panoga tisto avtoriteto, ki ji pripada; ne samo moralno, ampak tudi stvarno. Da bi bila ta dejavnost ne samo tehnika, ampak tudi forum, ki vrednoti, svetuje in ima pravico do odločanja na svojem področju. Mnogo jih je, ki se trudijo, da bi z vestnim osebnim delom stvari obrnili na boljše. Toda vedno bolj razločna slika o moči slabega opozarja, da je treba napraviti nekaj več, in ta več je lahko edino v tem, da arhitekturo priznamo.

Če bi sedem grehov naše arhitekture, ali bolje: sedem grehov nad arhitekturo naštel, bi bili videti ti grehi morda malo zavrženo. Odmaknjenost, zaostalost, nekulturnost, slepota za domačo lepoto, nevednost o tem, kaj je arhitektura, hlapčevanje regulacijskim silam in kako si ne znamo pomagati, so res trde besede in malo neobčutljive za vse dobro, kar je z našo arhitekturo v zvezi. Toda gotovo je bolj zaslužno opozarjati na napake, kot pa se prehitro naslajati nad pičlimi in nezanesljivimi uspehi.

PROBLEMI SLOVENSKE LEKSIKOGRFIJE

Stane Suhadolnik

O slovenski leksikografiji se je v zadnjem času precej govorilo in pisalo. Vendar so bila izrečena o njej močno nasprotujoča si mnenja ali pa je bila predstavljena kar mimogrede v širokem kompleksu slovenističnih zadev. Posamezne misli o nji so bile celo neobjektivne, zahteve pa nepretehtane. In tako je podoba o novejši slovenski leksikografiji kljub temu še zmerom nejasna. Prav je, da ji posvetimo poseben, večji pretres, predvsem zdaj, ko je pred nami izpolnitev njene največje in najtežje naloge. Decembra 1962 je bila namreč objavljena okrožnica, v kateri so uredniki dr. Anton Bajec, Mile Klopčič in dr. France Tomšič razložili načrt za izdelavo slovarja sodobnega knjižnega jezika in pri tem opozorili javnost, da se bo treba glede na sodelavce, material in čas zadovoljiti samo s slovarjem, ki se bo skušal dostojno približati slovarjem pri drugih Slovanih. Odmev na okrožnico sicer ni bil velik, a bilo je čutiti, da se pogledi na slovar knjižnega jezika še zmeraj zelo razlikujejo. To seveda ne pomeni, da drugod ni problemov, npr. ob zgodovinskem in etimološkem slovarju, ob terminologijah oziroma ob prvem zvezku tehniškega slovarja in ob priročnih slovarjih, vendar so ti tako povezani z osrednjo zadevo, da jih lahko obravnavamo vzporedno. Če bodo pravilno in pametno rešeni problemi slovarja knjižnega jezika, se bodo odprle lažje poti za vse delo na tem področju. Zatorej bodi naša naloga, da se podrobneje seznanimo z novejšimi slovenskimi leksikografskimi prizadevanji, z uspehi in neuspehi, ter analiziramo sporna vprašanja. S tem ne bomo samo razčistili pojmov o dosedanjem delu in se opredelili glede rešitve ozko strokovnih vprašanj ob slovarju slovenskega knjižnega jezika, marveč bomo nakazali tudi nekaj stvari, ki bodo verjetno zanimive za vse tiste, ki želijo in si prizadevajo, da bi se Slovenci končno le otrsli leksikografskega zamudništva.

Izdaja Pleteršnika, doslej najboljšega slovenskega slovarja, se časovno in funkcijsko sklada z izdajami najpomembnejših slovarjev pri drugih slo-

vanskih narodih ob koncu 19. stoletja: Dal'a, Broza-Ivekovića in deloma Karłowicza. Potem je prišlo v slovenski leksikografiji, ki je bila ves čas najtesneje povezana z razvojem celotne nacionalne kulture in njene dejavnosti, do usodnega preloma, ki so ga bili krivi predvsem zunanji, politično-ekonomski, a tudi notranji vzroki. Pri drugih slovanskih narodih so se namreč po teh individualnih leksikografskih uspehih lotili v okviru akademij ali ob pomoči sličnih institucij ali mecenov načrtnega in kolektivnega zbiranja leksikalnega gradiva za historične slovarje, pri čemer se je vzporedno zbiral tudi material za moderne slovarje srednjega obsega, delovni kolektivi pa so se teoretično izpopolnjevali za nove naloge in utrjevali pozitivne leksikografske tradicije svoje dežele. V petdesetih letih so jim stvari dozorele.

Pri Slovencih je bilo drugače. Posamezniki delu niso bili več kos, skupinskega dela pa ni bilo mogoče organizirati, saj nam je dolgo manjkalo osnovnih pogojev: imeli nismo ne slovenske univerze ne akademije in tudi domačih mecenov ne. K visokim ciljem usmerjena leksikografska tradicija, ki se vleče od Vodnika in Kopitarja preko Janežiča, Cigaleta in Levstika do Miklošiča in Pleteršnika, se je preirgala, zanimanje slovenskih lingvistov se je pod vplivom mladogramatikov obrnilo v historično slovnico in narečja, leksikologija in leksikografija pa sta se umaknili v priložnostne članke in žepne dvojezične slovarje. Posamezni poskusi z večjimi ambicijami, naj omenim samo Glonarja in Wiesthalerja, so le potrdili, da v to smer ni več poti. Dokončana dela so sicer pokazala zanimivo, a vendar subjektivno, čustveno pobarvano podobo jezika, kakor jo je zmožen dati posameznik, ostala dela pa so se zaradi pravkar omenjenih vzrokov in materialnih težav podrla že v začetku.

Zaradi nujne potrebe po slovarskih pripomočkih se je začel razraščati pravopis in spreminjati v priročni slovar: od prve Breznikove izdaje 1920 do *Slovenskega pravopisa* 1962 se mu je obseg povečal za 30-krat. Ta kompromisna rešitev je po eni strani začasno zamašila vrzel v slovenski leksikografiji in dala uporabnikom vse najpotrebnejše jezikovne informacije v eni knjigi, po drugi strani pa je utrjevala škodljivo miselnost, da priprava in izdaja slovarja slovenskega knjižnega jezika še zmeraj ni akutna.

Prva resna pobuda za izdelavo večjega slovarja je bila sprožena v zvezi z akcijo za ustanovitev akademije v Ljubljani leta 1929, do konkretnih načrtov za zbiranje gradiva pa je prišlo šele leta 1959, ob ustanovitvi akademije. Vendar so se priprave zaradi pomanjkanja finančnih sredstev in zaradi vojne zavlekle do 1945. Takrat je bil v okviru akademije ustanovljen inštitut za slovenski jezik, in med velikimi nalogami, ki so mu bile določene, zavzema prvo mesto izdaja slovarja knjižnega jezika oziroma novega Pleteršnika in velikega akademijskega zgodovinskega slovarja. Toda kakor je bila stvar dobro zamišljena, ni bila postavljena na pravi tir. Vse delo v inštitutu je vrsto let slonelo na ramah enega ali dveh starejših znanstvenikov, ekscerpiralo pa je veliko število honorarnih zunanjih sodelavcev, katerih večina ni imela niti primerne izobrazbe niti pravega veselja. Listki z ekscerpti so se res naglo množili tako za praktični kakor za zgodovinski slovar, vendar so bili nabrani po pretirano paberkovalni metodi, bili so premalo povedni, premalo natančni, deloma nečitljivi in nihče jih ni sistematično pregledoval. Ob navidezni hitrici pri zbiranju leksikalnega gradiva ni čudno, da je kljub svarilom posameznikov celo predsednik akademije prof. Kidrič zapadel v

pretiran optimizem in z izjavo, da bodo lingvistične komisije in Zavod za kulturo slovenskega jezika v nekaj letih dovršili delo, za kakršno so porabile druge akademije vrsto desetletij, dosti prehitro in dosti preveč obljubil.

Ker so se nejasnim pojmom o težavnosti, zamudnosti in odgovornosti v pripravljanih delih pridružile nejasnosti o obsegu in namenu slovarja — saj se je dalj časa ugibalo, ali naj ima novi Pleteršnik za razlago ruske ali angleške besede, oziroma ali ne bi kazalo postaviti si za vzor Příruční slovník — ker domače leksikografske prakse ni bilo, pa tudi možnosti za neposreden prenos izkušenj od drugod ne, delo ni moglo dati zaželenih rezultatov. Po 6-letnem zbiranju, ko je bilo izpisanih nekaj nad 2000 del iz prve polovice 20. stoletja in ko je imela celotna zbirka okoli 1.000.000 listkov, je bil napravljen poskus, kakšen slovar bi se dal sestaviti z zbranim gradivom. Poročilo o opravljenem poskusu na nekaj geslih pravi, da nabrano besedje močno presega Pleteršnika v frazeološkem pogledu v sodobnem knjižnem jeziku, da pa ne nudi še podatkov o starosti besed in njih pokrajinski razširjenosti. Medtem je umrl glavni organizator tega dela prof. Ramovš, sredstva pa, ki so bila do takrat za slovenske razmere še zadovoljiva, v mednarodnem merilu pa seveda zelo skromna, so skoraj usahnila in zbiranje se je leta 1952 ustavilo.

Po reorganizaciji inštituta za slovenski jezik v letu 1954 je prišlo do koristnih sprememb v metodi pripravljanih del: natančno, pomensko dovolj široko in po izvornem tekstu zasnovani ekscerpti, gosto izpisovanje klasikov, popolni izpisi najpomembnejših del slovenskega leposlovja; kasneje je bila vpeljana še sprotna kontrola izdelanih listkov. Vendar je bilo sprejetih tudi nekaj zgrešenih načel, recimo, da se veliki akademski in priročni akademski besednjak ločita le po svojem obsegu, ne pa po načinu obdelave, da je treba tudi za priročni besednjak ugotoviti vsaj pglavitne podatke glede krajevne razširjenosti in zgodovinskega razvoja posameznih besed in da je treba v ta namen poleg stilističnega in frazeološkega izpisovanja začeti tudi s sistematično zgodovinsko in geografsko raziskavo slovenskega besednega zaklada. Kljub razmeroma skromnim finančnim sredstvom se je zbiralo gradivo razen iz klasikov še z najrazličnejših področij: protestantski pisci, starejši slovarji, slovarji 19. stoletja, ljudske pesmi, narečja, onomastika, toponimika. Usodna zmota, da je v sodobnem besedišču še zmeraj mogoče ločiti stare ljudske besede od umetnih in izposojenih, je pripeljala do tega, da je skoraj popolnoma prenehalo nabiranje gradiva iz povojne dobe, opustilo se je ekscerpiranje prevodov, ki predstavljajo absolutno večino v slovenski publicistiki, in povsem zanemarila sodobna terminologija, znanstveni in časnikarski jezik. Ko je bil formuliran tudi namen, izdelati slovar po vzorcu zmanjšanega Oxforda, je bilo jasno, da Slovenci tudi po tej poti v doglednem času ne bodo dobili slovarja.

Leta 1960 je Slovenska akademija znanosti in umetnosti na poziv moskovskega kongresa in na pritisk slovenske javnosti postavila delu inštituta stvarno in časovno določen cilj, to je izdelava slovarja sodobnega knjižnega jezika srednjega obsega v desetih letih. Takrat je prišlo do novih, tretjih premikov v pripravljanih delih za slovar, kar sicer ne kaže na specifično slovenske probleme, saj so podobne cikcakaste poti delež vseh slovarskih prizadevanj po svetu, opozarja pa znova na dejstvo, da je individualno vodstvo izrazito kolektivnih znanstvenih del nemogoče, da je univerza pri oblikovanju slovenske leksikografije premalo sodelovala in končno, da je

leksikografija kot veda kljub dolgi tradiciji in številnim praktičnim dosežkom s teoretične plati še zmerom nezadostno obdelana. Ponovno je bilo treba napraviti načrt za neobhodno potrebno ekscerpiranje iz najnovejše publicistike in spremeniti metodo. Besede za izpis so začeli določati redni sodelavci inštituta, katerih število je v tem letu le naraslo na šest. Samo tako je bilo mogoče upati, da dodatno izpisovanje ne bo prineslo preveč dvojnic oziroma enkratnih rab. Pomožna dela pa je začelo opravljati večje število stalno kontroliranih zunanjih sodelavcev, odkar je bila dana inštitutu primerna subvencija. Kar se terminologij tiče, ni bilo mogoče posnemati niti Poljakov, ki so po osrednji kartoteki pripravili sezname za posamezne stroke in prosili strokovnjake le za potrditev in popravke, niti Slovakov, ki so imeli ob pripravah za izdelavo slovarja na voljo sicer skromne, a vendar izdelane vse poglobitve terminologije. Obrniti se je bilo treba na posameznike terminologe in komisije s prošnjo, naj čimprej izdelajo sezname terminov, ki morajo biti upoštevani v splošnem slovarju.

Intenzivno delo zadnjih treh let je pokazalo, da bo imel redakcijski odbor ob koncu 1963 kartoteko z nekako 2.200.000 listki, ki se dajo uporabiti pri izdelavi slovarja sodobnega knjižnega jezika. Od tega bo 700.000 zanesljivih listkov s podatki o navadnih besedah in zvezah iz klasikov in iz izbranih esejističnih ter poljudnoznanstvenih del, 400.000 dobrih izpisov iz najnovejše publicistike, iz revialnega in dnevnega tiska, nekaj nad 100.000 listkov s terminološkimi podatki in 900.000 listkov z navedki bolj redkih besed ali zvez, ki pa so manjše vrednosti, ker so prekratki in tudi nepregledani. Vse to pa že predstavlja minimalni leksikalni material, s katerim je mogoče tudi po drugod veljavnih kriterijih začeti poskusno redakcijo oziroma izdelavo prvega zvezka slovarja, če se seveda sprejme načelo, da bo ekscerp-cija vsaj v zmanjšanem obsegu tekla tudi med redakcijo. Ker se uredniški odbor pri delu lahko opre na izkušnje pri drugih slovanskih slovarjih, predvsem pri novem češkem in slovarju srbske akademije, je zamisel o razmehroma hitri izdelavi slovarja knjižnega jezika kljub neprivajenosti na delo, kratkim pripravam, minimalnemu številu listkov in omejenemu številu strokovnjakov — realna.

Kajpak bi bilo iluzorno misliti, da bo projektirani slovar tako popoln in reprezentativen, kakor so ga zahtevali posamezniki in kakor si ga končno želi vsak leksikograf, pa tudi tako nepomemben ne bo, kakor so skromno obljubili uredniki, pač pa bo to slovar, kot so mnogi sodobni slovarji, od katerih ima vsak svoje posebnosti, pečat znanja in izkušenosti avtorjev, pogojev, v katerih se je oblikoval, skratka, svoje dobre in slabe strani. — Tudi projektirani slovenski slovar bo moral v nekaterih pogledih ubrati svoja pota in po svoje rešiti nekatere probleme.

En tak problem predstavlja določitev obsega slovarja in postavitev rokov za izdelavo. Ker mora biti projektirani slovar namenjen predvsem Slovencem in praktični uporabi ter mora zato predstaviti sodobni jezik brez zgodovinske in pokrajinske perspektive in ker mora kljub temu dovolj izčrpno prikazati vse bogastvo knjižnega jezika v zadnjem pol stoletju, je planirani obseg dveh Pleteršnikov, to je od 4000 do 5000 strani, primeren, a tudi maksimalen. Vsako širjenje bi delu odvzelo praktično vrednost, tako glede odnosa do velikega slovarja, do roka, v katerem naj bo slovar izdelan, kot glede človeka, ki bo slovar kupoval in uporabljal. Vendar ne kaže iti niti navzdol,

na manjši obseg, saj bi se potem slovar približeval samo konceptu razširjenega pravopisa, pa tudi odločitve urednikov postanejo v primerih, ko je treba zaradi stiske s prostorom izpuščati znane besede in zveze, neobjektivne. Skratka, slovar naj bo po zasnovi in obsegu takšen, da bo lahko služil več desetletij, medtem pa se bo na eni strani pripravljaj veliki slovar, na drugi pa bo mogoče po izkušnjah ob slovarju knjižnega jezika sestaviti dober stilistični priročnik, nov pravopis in podobne jezikovne pripomočke.

Slovar naj bi bil izdelan predvidoma v desetih letih. Tudi ta načrt je izvedljiv, če bodo v koncept slovarja in v metodo izdelave a priori sprejete nekatere omejitve oziroma spremembe, ki bomo o njih kasneje govorili. Čeprav časovno omejevanje lahko škodljivo vpliva na kvaliteto dela, ima gotovo tudi svoje dobre strani, to je, da prvi zvezek slovarja še ni pozabljen, ko izide zadnji, in da je celotno delo enotno zasnovano in izpeljano, torej da da slovar podoba jezika v določenem času, gledano skozi takšno ali drugačno, morda tudi subjektivno, a vendar eno in isto prizmo. To pa je prva izmed temeljnih zahtev dobrega praktičnega slovarja.

V ta namen se bo moral še pred začetkom redakcije pregledati celoten leksikalni material in izdelati seznam vseh gesel, seznam, na kakršnega so se spomnili Rusi še le ob kritiki prvih zvezkov slovarja knjižnega jezika. Gotovo je, da bo treba tudi potem, med redakcijo, še vnesti to ali ono novo oziroma spregledano geslo, vendar bodo ti dostavki maloštevilni, če bo seznam zadosti skrbno pripravljen. To pomeni, da se mora na podlagi kartoteke izdelani seznam prekontrolirati z domačimi in tujimi slovarji in da ga mora pregledati in potrditi čim širši krog strokovnjakov in terminologov. Tak predhodni seznam je posebno pomemben za slovenske razmere, saj bo za slovar dosti važnejše, katera gesla bodo v njem, kakor koliko jih bo. Meja med zelo redkimi in redkimi besedami je namreč zabrisana ali celo umetno premaknjena zaradi ukoreninjenega mnenja, da dober stilist besed ne sme ponavljati, in tako je v kartoteki dosti mrtvih besed in samovoljnih tvorb. Zdi se mi, da je alfabetařij tako pomemben za slovar, kakor sta pri gradnji nebotičnika določitev števila nadstropij in načrt betonskega skeleta, v katerem je tudi med delom mogoče vnašati popravke in variante, ne da bi bila zato skvarjena njegova zunanja podoba oziroma ogrožena celotna konstrukcija zgradbe. Pri izdelavi takšnega alfabetařija bo odpadlo kasnejše zamudno ugibanje, katera beseda naj se sprejme ali ne, tako se bo zmanjšal subjektivni faktor pri odbiranju gesel in nadomestil z znanstveno frekvenčno metodo, tako bodo lahko posamezne terminologije bolj enakovredno zastopane, predvsem pa bo kar najobjektivneje predstavljeno celotno osrednje besedišče.

Naslednje temeljno vprašanje predstavlja notranja podoba slovarja, predvsem vprašanje razlag in ustrezne dokumentacije. Da se prav razumemo: nobenega dvoma ni, da je razlaganje besed oziroma njihovih pomenov in funkcij poglavitna dolžnost vsakega slovarja. Vendar menim, da je poti za izvršitev te delikatne naloge več in da so povezane z obliko in namenom slovarja. Besednjak velikega obsega, ki hoče tudi v zunanjem znanstvenem svetu reprezentirati dosežke celotne nacionalne kulture, mora imeti za vsako besedo skrbno izdelane definicije in historično dokumentacijo v obliki citatov. Terminološki slovarji so dolžni samo definirati ali opisovati, dvojezični slovarji morajo zaradi svoje posebne naloge vsako domačo besedo razlagati s tujo besedo, mali slovarji s sinonimom, pravopis pa živi skoraj brez razlag

in dokumentacij. Ker v tem okviru še ni jasno določeno mesto praktičnemu slovarju srednjega obsega, se dogaja, da ga eni približujejo tej, drugi oni skrajnosti, ali pa ga obremenjujejo celo z enciklopedičnimi, terminološkimi ali historično-etimološkimi podatki. Tako se ustvarja videz, da slovar razlaga in poučuje, v resnici pa v večini primerov jasno enači z nejasnim ali vsaj manj jasnim oziroma preprosto z zapletenim in isto z istim. Za tip splošnega slovarja, ki je prvenstveno namenjen domačemu uporabniku, bi kazalo sprejeti glede razlag načelo, da splošno znanih besed ni treba definirati, pač pa osvetljevati s širšo pomensko orientacijsko razlago, formulirano praviloma z antropocentričnega stališča (buča = *krmilna rastlina*), ki ji je po potrebi dodati sinonim (brati = *razločevati znamenja. čitati*), ali pa celo s samim sinonimom, le da je dovolj splošen in širok (obala = *breg*). In seveda narobe: čim manj je beseda znana ali če je vzeta iz specialnih področij, tem natančneje pojasnilo zahteva in tem nujnejša je pri tem delu terminologova pomoč. Čeprav ima slovar pri manjšem narodu, ki si ne more privoščiti novih in novih izdaj, širše in večje naloge kot pri narodih z bogato leksikografsko literaturo, vendar slovar v nobenem primeru ne more dati tega, česar razvoj sam ni prinesel, to je v našem primeru do kraja izdelanih definicij za vse vrste besed. Zahteva po definicijah za vsako ceno bi pri našem slovarju pripeljala v polovičarstvo, v izpisovanje in prirejanje tujih razlag, v prenašanje slovenskemu jeziku neustreznih prijemov. Prav tako bi ta zahteva vodila v pretirano drobljenje in evidentiranje pomenov in njih odtenkov, ki jih pravzaprav ni, saj v splošni rabi niso utemeljeni oziroma predstavljajo le čustveno-sociološko plat besed ali profesionalno rabo, in ki jih navadno po golem individualnem občutku izdelujejo leksikografi. Navsezadnje govorijo proti definicijam tudi dane okoliščine, zakaj v postavljenih rokih nikakor ni mogoče izdelati slovarja, za kakršnega porabi povprečno 50 ljudi četrť stoletja.

Prav tako odveč bi bila v našem slovarju etimološka pojasnila. Te stvari sodijo v *zgodovinski in etimološki slovar*, v *slovarje tujk in morda v stilistične priročnike*. Ne samo to, da zajamejo takšne razlage le manjši del iz drugih jezikov sprejetih besed, torej predvsem moderne tvorbe iz grščine in latinščine, medtem ko bi si uporabnik slovarja verjetno želel razlag drugod, več: te razlage so povečini netočne in seveda brez kakršnekoli praktične vrednosti za sodobnega človeka. Vse informacije v slovarju morajo biti namreč usmerjene v skupno opredelitev, to je, kakšen odnos naj ima uporabnik slovarja do določene besede.

Kaj naj torej slovar da namesto obsežnih pomenskih razlag, definicij in etimoloških podatkov? Kako naj se delo organizira, da bo slovar bogat, znanstveno zanesljiv, a hkrati pregleden in praktičen, da bo pri izdelavi slovarja zaradi omejenega števila urednikov lahko sodelovalo tudi več ljudi z manjšo usposobljenostjo in da bo stvar skončana v predvidenem času?

Slovar naj da razen navadnih podatkov o pisavi in izgovoru, o oblikovnih posebnostih in pomenih predvsem čimveč zgledov; vse besede in zveze, ki niso iz splošne rabe, naj na široko kvalificira; da naj vsaj približen podatek o pogostnosti rabe (frekvenci). Zaradi nedrobljenja pomenov naj se ob koncu gesla po potrebi formira gnezdo, kamor pridejo fraze, ki se lahko nanašajo na ta ali oni pomen, stilizmi in pregovori; celoten ilustrativni material naj bo prikazan tako, da bo splošna raba čimbolj ločena od posebne; v ožjih okvirih

pa naj se razporejanje nasloni na jezikovno strukturo, kot se kaže v zvezi stavčnih členov, oziroma na obcedo.

Večina slovanskih slovarjev srednjega, praktičnega tipa prinaša v splošnem premalo zgledov. Ne zgolj teoretična, marveč tudi praktična potreba terjata pretres dosedanje prakse. Če si vzamemo za izhodišče zdaj že splošno priznano dejstvo, da beseda sama zase nima pomenov, oziroma da so vsi v njej latentni in da šele njen položaj in odnosi v zvezi opozorijo na določeni pomen ali dajo potrebno čustveno barvo, potem je navajanje zvez druga izmed temeljnih nalog slovarja. Torej je treba operirati z zvezami ne samo pri frazah in stilnih posebnostih, temveč tudi pri navadnih pomenih in rabah. Samo kontekst zvez odpravlja pomensko dvoumnost. Če govorim o zgledih, mislim pri tem citate *in extenso* ter na iztržke. Prvi so potrebni za pojasnjevanje stilizmov, čustveno obarvanih rab in deloma fraz, z drugimi lahko shajamo pri večini navadnih besed in okamenelih zvez. Izvzeti so seveda termini, saj npr. noben kontekst ne more pojasniti, kako velik hod ima amplituda. Toda ker je tudi zvez dvoje (pomenske in sintaktične), se je treba pri dokumentiranju ozirati na oboje: semantične pomagajo pri razumevanju besede, njenih pomenov in pomenskih odtenkov, sintaktične opozarjajo na strukturo jezika in spremembe v njem. Slovarji, ki besede avtoritativno razlagajo in te razlage potrjujejo z enim ali dvema citatoma, in še ta sta vzeta iz starejšega leposlovja, sicer lahko registri-
rajo tudi nove besede in opozorijo na pomenske premike, ne morejo pa nič povedati o življenjskem okolju besede in njenih ekspresivno-stilnih možnostih, nič o premiku iz predstavnega, glagolskega izražanja v abstraktno, samostalniško in seveda tudi ne morejo vplivati na ustaljenost oziroma kodifikacijo jezika.

Vzemimo besedo *akcija* in jo analizirajmo po štirih najnovejših slovanskih slovarjih glede na dokumentacijo. Ruski slovar ima za akcijo dve gesli; v pomenu vrednostni papir jo politično definira, citira Černiševskega v konkretni zvezi *akcije ne prinašajo dobička* in v prenesenem pomenu *akcije rastejo, padajo*, v pomenu delo pa jo dokumentira z zvezo *diplomatska akcija*. Tudi slovaški slovar ima dvoje gesel, le da jima je zamenjal vrstni red. Pomensko razlago dela osvetljujejo iztržki *obrambna, vojna akcija* ter *princip akcije in reakcije*, pomensko razlago vrednostnega papirja pa iztržki *kupiti, prodati akcije* in *akcije rastejo, padajo*. Slovar srbske akademije je besedi *akcija* zaradi večjega obsega celotnega dela odmeril več prostora, a jo je evidentiral pod enim samim geslom s 3 pomeni (1. delo, sila, boj, 2. vrednostni papir, 3. odrska slika), in dokumentiral s 24 citati. Ti so bili odbrani glede na semantiko, zato je med njimi precej sintaktično nepomembnih, npr. *zapustil ji je nekaj hiš, denar v banki, akcije*. Razvrščeni so po pomensko-časovnih vidikih. Razumljivo je, da je med njimi dosti tipičnih konstrukcij in sintaktičnih zvez, npr. *voditi energične akcije, stopiti v akcijo, akcija proti Rusiji, akcija na taborišče; akcije rastejo, padajo, akcije po 500 din*. Ker citati niso bili odbrani s sintaktičnega stališča, se iste zveze ponavljajo (*stopiti v akcijo, akcije rastejo*) ali so važne zveze izpadle, predvsem v prvem pomenu. Češki slovar je akcijo v pomenu vrednostni papir razložil in nič dokumentiral, v pomenu delo pa jo je v okviru 3 podenot ekonomično, a zelo dobro dokumentiral s 26 iztržki, med katerimi so zgledi povečini iz novejše dobe (*masovna, nabiralna akcija; akcija proletariata*). Toda v materialu za slovar slovenskega jezika je še marsikatera zanimiva in upoštevanja vredna zveza. Zato bi bilo treba evidentirati ob akciji.

ki je ena izmed frekvenčno močnih modernih besed, vsaj še katero od naslednjih glagolskih zvez: *akcija se razmahne, teče; akcijo izvesti, organizirati, preprečiti, sprožiti, usmeriti, voditi; vrniti se iz ali z akcije; iti na akcijo; poslati v akcijo; sodelovati pri akciji*. Predvsem bi morali odbrati več atributov, brez katerih skoraj ne moremo razumeti poglavitnih pomenov oziroma pomenskih odtenkov in ne moremo opozoriti na močno atributivno rabo: *letalska, listkonna, napisna, partizanska, sabotažna, trosilna akcija; delovna, gospodarska, masovna, mladinska, nabiralna, politična akcija; junaška, tovegana, zavestna akcija; kemična akcija; akcija umetniške kritike, vlade; biti človek akcije; pobudnik, učinek, uspeh akcije; sestanek Katoliške akcije; akcija v ta namen; akcija za oddajo Krompirja, za širjenje knjig, za ljudsko posojilo; akcija na fronti, na odru; akcija nad Nemci; akcija med množicami* itd. V okviru tega prvega pomena se sintagme tako vežejo na pomen, da ni mogoče nobene premakniti v okvir drugega pomena, in jih zato lahko imenujemo tipične. Torej bo treba vsaj najtipičnejše med njimi evidentirati, čeprav jih drugi niso.

Slovar naj nadalje na široko kvalificira, to je, vse besede oziroma njih pomeni, ki niso iz splošne knjižne rabe, morajo imeti posebne podatke o prostoru in času, v katerem živijo. Takšni podatki so zlasti važni za neustaljene jezike, in slovenščina spada mednje, ker so naši nazori o jeziku oziroma besedah zelo različni. Eni tako vzdigujejo jezik nad resničnost in vsakdanjost, da ne more več polno služiti sporazumevanju, drugi ga imajo zgolj za vsakdanje občilo in mu odrekajo individualno življenje; med tema skrajnostima je še cela vrsta posebnih, čeprav ne tako prenapetih nazorov. V takšnih razmerah res ni mogoče sestaviti slovarja, ki bi zadovoljil vse. Sicer pa je leksikografova dolžnost le v tem, da kot jezikovni zgodovinar in statistik ugotavlja in pripoveduje, kaj se je uporabljalo in kaj se zdaj uporablja, pa naj se ujema z njegovimi osebnimi nazori oziroma s teoretičnimi slovniškimi in logičnimi pravili ali ne. Leksikograf ne sme biti kritik, ki bi odločal, katere besede so dobre in lepe oziroma slabe in grde, zakaj besede same po sebi niso niti dobre niti slabe in grde, marveč takšne postanejo glede na to, ali jih pisatelj ali govornik uporablja na pravem mestu in ali se skladajo s smiselnim in čustvenim učinkom v kontekstni situaciji, kakor je to resnico že ob izidu Pleteršnikovega slovarja formuliral Vatroslav Oblak, pred leti pa za hrvatske razmere Stjepan Krešić. Podatki o tem, ali se beseda splošno rabi, ali je zastarela ali nova, oziroma ali je knjižna, pogovorna, žargonska, narečna ali terminološka, kar bo dalo slovarju pravo normativno vlogo, morajo biti podprti s podatkom o frekvenci. Jasno je, da se natančnosti, s kakršno lahko postrežejo npr. Amerikanci, ki so računali frekvenco na 25.000.000 besed, ni mogoče približati, vendar bo tudi približen podatek o zelo redki, redki, srednji, pogosti ali zelo pogosti rabi koristen, predvsem pri sinonimih in pomožnih besedah, tembolj, če ga spremlja časovno orientacijska perspektiva, torej pojasnilo, ali je frekvenca stalna, ali narašča ali pada.

Ker je projektirani slovar namenjen praktični rabi oziroma domačemu uporabniku, so bili vsi dosedanja predlogi formulirani ob misli nanj. En sam navedek pri vsakem geslu, namreč zaznamovanje intonacije, ne bi imel praktične vrednosti, ker intonacija v slovenskem knjižnem jeziku ni predpisana. Ker pa je Pleteršnik že redek in ga bo treba v intonacijskem pogledu marsikje korigirati in dopolniti in ker velikega akademijskega slovarja še dolgo ne bo, je ta izrazito znanstvena koncesija ne samo opravičljiva, marveč nujna.

Danes še ni mogoče izdelati slovarja, ki bi se pri razporejanju pomenov in zvez namesto na pomensko-razvojni princip (brod = 1. plitvina, 2. prevozní splav, 3. ladja) oziroma na pomensko-izkustveni princip (brod = 1. prevozní splav, 2. ladja, 3. plitvina) naslonil samo na sintaktično gradnjo (bati se = 1. brez objekta, 2. koga ali česa, 3. za koga ali za kaj). Dasi je že Kott poskušal prijéti posamezne besedne vrste iz te smeri in je bilo v zadnjih desetletjih opravljenih več teoretičnih analiz (Trier, Ščerba, Ahmanova, Budagov, Korilovič) in praktičnih poskusov (Vodušek), je strukturalni prijem besedišča premalo raziskan in utrjen, da bi ga bilo mogoče v celoti sprejeti kot poglavitno redakcijsko vodilo. Zato se bo treba v pomenski delitvi gesel še opreti na izkustveno razvrščanje. V okviru posameznih pomenov, enopomenskih ali brezpomenskih gesel, pa naj bo ilustrativni material razporejen po strukturi ali abecedi, čeprav se bo zdela takšna ureditev hladna in večinoma v nasprotju z dosedanjo prakso. Tak način bo prikladen za uporabnika, predvsem pa dober za redakcijo, saj bo pri razporejanju zvez subjektivno logiko nadomestil konkreten, v objektivni jezikovni praksi pogojen kriterij, celoten redakcijski proces pa se bo dal spraviti na nekakšen tekoči trak, ob katerem bo vsak sodelavec od najmanj do najbolj kvalificiranega lahko izkoristil vse svoje moči za sebi najprimernejši in slovarju najkoristnejši opravek.

V prvi stopnji naj se leksikalni material na podlagi alfabetarija izbere in grobo pripravi, potem ga zunanji obdelovalci pomensko in sintaktično razporedijo, izločijo dvojnice, nejasne oziroma neuporabne listke in takšnega izročijo urednikom, ki se specializirajo samo za določena področja (večji samostalniki in glagoli, drobne besedne družine, terminologija, pomožne besede), da bo slovar vsaj horizontalno enako obdelan. Uredniki listkovni material pregledajo, ga po potrebi dopolnijo, preštudirajo literaturo in redigirajo geslo; pri tem uporabljajo samo kartotečne oziroma pojasnilne listke, na katerih je zaznamovano to, kar naj pride v slovar. Šele ko redakcijo potrdi glavni urednik, naj gre do listki v pretipkavanje, izdelani tipkopis pa v recenzijo in tisk. S tem se bo prihranilo veliko časa in denarja.

Nekako takšna bi bila torej podoba novejše slovenske leksikografije, če jo gledamo s stališča slovarja sodobnega knjižnega jezika, takšni problemi in načrti za njihovo rešitev.

LITERATURA: *O. S. Ahmanova, V. V. Vinogradov, V. V. Ivanov*, *Voprosy jazykoznanija* 1956, št. 3, 1; *A. Bajec, M. Klopčič, F. Tomšič*, *Naši razgledi* 1962, 456; *A. Belič*, *Južnoslovenski filolog* 1949/50, 1; *F. Bezljaj*, *Slavistična revija* 1959/60, 95; *R. A. Budagov*, *Vvedenie v nauku o jazyke*, Moskva 1958; *isti*, *Voprosy jazykoznanija* 1958, št. 4, 57; *S. Krešič*, *Jezik* 1957/58, 115; 1958/59, 72; *E. R. Kurilovič*, *Voprosy jazykoznanija* 1955, št. 3, 75; *Lexikografický sborník*, Bratislava 1955; *Letopis (Slovenske) Akademie znanosti in umetnosti*, Ljubljana 1945—1961; *V. Oblak*, *Archiv für slavische Philologie* 1893, 594; *B. Vodušek*, *Jezik in slovstvo* 1960/61, 76; 1961/62, 5, 117; *Voprosy jazykoznanija* 1956, št. 3, 80; *Zapisniki sestankov o slovarju sodobnega knjižnega jezika* na ŠAZU 21. III., 30. III. in 6. IV. 1963; *V. A. Zvegincev*, *Semasiologija*, Moskva 1957; *V. M. Žirmunskij*, *Voprosy jazykoznanija* 1958, št. 5, 45.